

AZ IDEOLÓGIAI HARC KORUNKBAN ÉS A FILOZÓFIA SZEREPE

WIRTH ÁDÁM

I

Az ideológiai harc mindig fontos része az osztályharcnak, a marxisták sohasem mondhatnak le a polgári ideológia nyílt bírálatáról. Az ideológiában nincs és nem lehet vákuum, az ideológiai harc bármiféle gyengítése minden esetben ideológiai ellenfeleink erősítéséhez vezet: „... a kérdés *csakis így* tehető fel — írta Lenin — : burzsoá vagy szocialista ideológia? Itt nincs középút (mert az emberiség semmiféle ‚harmadik’ ideológiát nem dolgozott ki, és mert általában egy osztályellentétektől marcangolt társadalomban sohasem lehet osztályon kívüli vagy osztályok feletti ideológia). Ezért a szocialista ideológia *mindennemű* lekicsinylése, *mindennemű* mellőzése egyszersmind a burzsoá ideológia erősítését jelenti.”¹

Az ideológiai harc jelentőségét, a polgári ideológia aktív bírálatának szükségességét ma két sajátos történelmi körülmény fokozza.

Az első: a két társadalmi rendszer nemzetközi küzdelme olyan új fázisba érkezett, amikor ebben objektíve megnövekedett az ideológia, az ideológiai harc szerepe.

A szocialista országok közössége, amelynek legfontosabb ereje a Szovjetunió, az erőviszonyokban végbement változásokra, a nemzetközi munkásmozgalmak erősödésére és az antiimperialista erők fejlődésére támaszkodva rákényszerítette a tőkés hatalmak politikai vezetőire a békés egymás mellett élés politikáját. A nemzetközi feszültség enyhülése és a békés egymás mellett élés politikájának a gyakorlati megvalósulása azonban nem jelenti a két társadalmi rendszer közötti harc megszűnését, vagy akárcsak lanyhulását. Ellenkezőleg: a két társadalmi rendszer konfrontációja és harca most vált igazán „globálissá”. Egyfelől a konfrontáció valóban *világméreteket* öltött: két világrendszer áll egymással szemben. Másfelől a konfrontáció a két társadalmi rendszer közötti *érintkezés minden formájára* kiterjed: a gazdasági együttműködésre és versenyre, a politikai-diplomáciai viszonyokra, a személyes társadalmi kapcsolatokra (turizmus, sport, különböző szervezetek közvetlen kapcsolatai, tudományos együttműködés, kulturális csere), a tömegtájékoztatásra, a divatra, a szórakozásra. Ha nem akarjuk feladni alapvető társadalmi céljainkat — márpedig nem akarjuk —, akkor számolni kell azzal, hogy ebben a helyzetben kiéleződik a harc a két társadalmi rendszer között az emberek ideológiai és politikai megnyeréséért, gondolkodásuk befolyásolásáért. „Mindig szem előtt kell tartanunk — mondotta Kádár János elvtárs az MSZMP Központi Bizottságának a XI. kongresszuson előterjesztett beszámolójában —, hogy az ideológiai harc frontján nincs békés egymás mellett élés: az állami kapcsolatokban partnerek lehetünk, a kapitaliz-

¹ Lenin Összes Művei, 6, Kossuth Könyvkiadó 1964, 36–37.

mus és a szocializmus ideológiája azonban két egymással szemben álló, kibékíthetetlen ideológia.”

A másik körülmény, amely fokozza az ideológiai harc jelentőségét, hogy a szocializmus építésének belső folyamata a legtöbb szocialista országban olyan szakaszba érkezett, amikor döntő jelentőségűvé vált a társadalmi tudat szocialista fejlődése, a polgári és kispolgári ideológia maradványainak a leküzdése.

Miután leraktuk a szocializmus alapjait, a további előrehaladás, a szocialista rendszer előnyeinek optimális kiaknázása fokozottabb mértékben függ a szubjektív tényezőktől, a szocialista társadalmat építő emberek szemléletétől, gondolkodásától, magatartásától, a társadalomirányítás marxista—leninista elméleti megalapozottságától. A szocialista ideológia megerősödése és tömeges elterjedése tehát bizonyos értelemben az egész szocialista fejlődés döntő láncszeme lett. „Országunk fejlődésének most következő időszakában növekszik a tudati tényezők szerepe. A fejlett szocialista társadalom építése olyan emberek munkáját és aktivitását igényli, akik társadalmi céljaink megvalósításában fegyelmezett, jó munkájuk mellett a közügyekből is kiveszik részüket, ismerik és megtartják a szocialista erkölcs normáit, akik számára szocialista hazánk szeretete elválaszthatatlanul összefonódik a nemzetköziséggel” — állapítja meg az MSZMP Programnyilatkozata.

A társadalmi tudat szocialista átalakulása és fejlődése a szocializmus alapjainak lerakása után sem automatikus folyamat. A szocialista társadalom sajátos ellentmondásai, a mindennapi élet feltételei és formái átalakulásának viszonylagos lemaradása az alapvető társadalmi-gazdasági viszonyokhoz képest, és más körülmények is szükségképpen ellentmondásos tendenciákat szülnek a tudati szinten is. Sokáig számolni kell még a régi polgári, különösen a kispolgári ideológia maradványaival, sőt azok részleges újjászületésével, a megváltozott körülményekhez való asszimilálódásával is. Az ideológiai és kulturális életben gyakran tapasztalhatjuk, hogy esetenként újjászületnek „haló poraiból” olyan nézetek, ideológiai irányzatok is, amelyek a történelemben már többször megbuktak: a kispolgári „harmadikutas” nacionalizmus, az urbánus kozmopolitizmus, az elvont humanizmus illúziója, a vallásos ideológia, a technicizmus és a technikaellenesség stb.

A polgári, kispolgári ideológia maradványai a szocialista országokban állandó nemzetközi utánpótlást kapnak a mai nyugati polgári ideológiából. Ezért a polgári, kispolgári ideológia hazai maradványai elleni aktív harc feltételezi és megköveteli a mai nyugati polgári ideológia aktív marxista bírálatát.

Társadalmunk ideológiai fejlődése nem választható el a korunk jellegéből következő alapvető ideológiai folyamatoktól. Az ideológiai életünkben helyenként még tapasztalható „szellemi provincializmus” nem számol ezekkel a nemzetközi ideológiai folyamatokkal, azoknak hatásával a mi ideológiai fejlődésünk-re, szektás kishitűségből vagy nacionalista gögből valamiféle szellemi elzárkózásra törekszik, megpróbál kitérni a nemzetközi ideológiai harc kihívása elől. Ez a fajta szellemi magatartás illuzórikus és veszélyes, azt a hamis illúziót sugallja, mintha megtakaríthatnánk a nyílt ideológiai harcot.

Nem lehet pozitív alternatívája ennek a „szellemi provincializmusnak” az ideológiai semlegességet képviselő „szellemi kozmopolitizmus” sem, amely kritikátlanul átveszi a nyugati ideológiai divatokat. Ez a szellemi magatartás, bár külsőleg a nemzetközi tájékozottság és modernség pózában tetszeleg, a valóságban egy tőről fakad a „szellemi provincializmussal”, mivel éppúgy nem igazodik ki a nemzetközi ideológiai folyamatokban, válogatás nélkül és kritikátlanul

követi azok divatjait, ahelyett, hogy elemezné azok osztálytartalmát és aktívan állás foglalna bennük.

A szocialista országok, köztük a fejlett szocialista társadalmat építő Magyarország is, aktívan részt vesznek a nemzetközi ideológiai folyamatokban. Elsősorban a szocialista építőmunka gyakorlati eredményeivel, azok nemzetközi ideológiai kisugárzásával. De nem mondhatunk le az aktív ideológiai állásfoglalásról, a vitákról, a nyílt eszmei harcokról sem a nemzetközi ideológiai életben. A szocializmus fejlődése, a kapitalizmus általános válságának elmélyülése, a nemzetközi erőviszonyok kedvező változása, a békés egymás mellett élés politikájának sikerei kedvező feltételeket teremtenek a marxizmus, a szocialista ideológia nemzetközi térhódításához. De helytelen lenne, ha lebecsülnénk ideológiai ellenfeleink erejét és lehetőségeit. A kedvező lehetőségeket a marxizmus, a szocialista ideológia további térhódítására csak szívós ideológiai harcban tudjuk kihasználni. A polgári ideológia bírálatának erősítését kívánják meg mind társadalmunk belső ideológiai fejlődése, mind pedig a nemzetközi ideológiai harc feladatai.

Az eszmei harc erősítésére hív fel az MSZMP Programnyilatkozata: „Erősíteni kell az eszmei harcot a polgári és kispolgári ideológia, a különböző tudománytalan világnézetek ellen és határozottan fel kell lépni az ellenséges eszmék, valamint a szocialista közgondolkodást sértő nézetek és gyakorlat ellen.” Az eszmei harc erősítése csak az egész ideológiai munka tökéletesítése útján lehetséges. Saját ideológiai munkánk javítása, a polgári, kispolgári ideológia maradványai elleni eredményesebb harc, a szellemi provincializmus leküzdése is szükségessé teszi, hogy jobban tájékozódjunk az alapvető nemzetközi ideológiai folyamatokban, hogy jobban megismerjük és elemezzük a mai polgári ideológiát, hogy aktívabban harcoljunk ellene.

II

A polgári ideológiát már régóta nem lehet leszűkíteni a kapitalista társadalom tudatos és nyílt védelmezésére. Viszonylag ritkán találhatunk olyan polgári ideológust, aki programszerűen hirdeti és védelmezi a kapitalizmust, mint pl. még az 50-es években megjelent „Kapitalista Kiáltvány”² szerzői. A mai nyugati ideológusok írásait olvasva könnyen olyan benyomásunk támadhat, hogy túlnyomó többségük a kapitalizmus „kritikusa” és valami más társadalmi rendszer, az „ipari társadalom”, a „posztindusztriális társadalom”, a „nyitott társadalom”, a „pluralisztikus társadalom”, sőt egyenesen a szocializmus — csak éppen nem a marxi értelemben vett szocializmus — híve.

A polgári ideológia a szó legtágabb értelmében a kapitalista társadalom természetének eszmei kifejeződése, a kapitalista társadalom ideológiai reagálása saját ellentmondásainak kiéleződésére, válságának elmélyülésére, a forradalmi munkásmozgalom és a szocializmus hívására. Ennek formája nemcsak a közvetlen apológia és „illuzórikus tudomásulvétel”, a kapitalista társadalmi rendszentesítése, igazolása, törvényeinek, normáinak, ideáljainak a megfogalmazása lehet, hanem az „illuzórikus kritika” is, amikor ez a kritika, verbális radikalizmusa ellenére, a valóságban megmarad a polgári társadalom keretein belül és elsősorban a kapitalizmus marxista forradalmi kritikájával szemben kínál alternatívát. Ebben a tekintetben a mai polgári ideológia részének kell tekintet

² Kelso—Adler: „Kapitalista Kiáltvány”, New York 1958.

nünk a kispolgári ideológiát, a különféle kispolgári reformista, álforradalmi elméleteket és nézeteket is.

A polgári ideológiát tehát szélesen értelmezzük, de ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a polgári ideológián belül differenciálnunk kell különböző oldalai, funkciói, irányzatai között. A polgári társadalom belső ellentmondásainak kiéleződése, széles kispolgári rétegek balatolódása és radikalizálódása a polgári ideológián belül is tükröződik, a kispolgári ideológusok egy része szubjektíve őszintén bírálja a kapitalizmust, vonzódik a szocializmushoz. Ezért antikapitalista bírálókat tartalmaz reális elemeket is. Ideológiai korlátaik azonban megakadályozzák, hogy kiszabaduljanak a polgári ideológia eszmevilágának a bűvköréből. Ugyanakkor, mivel kapcsolatuk a polgári ideológiával nem mindig nyilvánvaló és felismerhető, a kispolgári ideológia fellépései különösen megtevesztőek és veszélyesek lehetnek a marxizmus elleni harcban, a munkásmozgalom és a szocialista országok ideológiai fellazítására irányuló kísérletekben. Ezért ezeknek az irányzatoknak a marxista bírálataira az ideológiai harcban megkülönböztetett figyelmet kell fordítanunk.

A mai polgári ideológiában sajátos helyet foglal el a polgári filozófia. Ez a filozófia közvetlenül nem a széles tömegekhez szól, sajátos funkciója az, hogy világnézeti és módszertanilag alapozza meg a polgári ideológiát. Amikor a polgári ideológia már nem tagadhatta vagy bagatellizálhatta a kapitalista társadalom kiéleződő ellentmondásait, konfliktusait, a polgári filozófia kialakította az emberi lét abszurditásának, az örök elidegenedésnek a mítoszát, és ezzel világnézeti, módszertani alapot teremtett a kiéleződő ellentmondások, konfliktusok kifejezésére és magyarázatára a polgári ideológia keretein belül. A polgári ideológia szembekerülését a társadalmi haladás objektív törvényszerűségeivel a polgári filozófia a társadalmi determinizmus filozófiai tagadásával indokolta meg. A polgári filozófia elvont kérdésekkel foglalkozik és nincs olyan közvetlen tömeghatása, mint a „tömegfogyasztásra” szánt polgári elméleteknek, de ugyanakkor általános eszmei, világnézeti, módszertani bázisa az egész polgári ideológiának, s áthatja és összefogja annak minden oldalát, elemét.

A mai polgári filozófiában az első — felületes — megközelítéskor a nézetek, irányzatok tarkasága tűnik leginkább szembe. Beszélhetünk-e a nézetek ilyen tarkasága mellett a polgári filozófiáról, mint bizonyos szempontból *egységes* filozófiáról? Természetesen a polgári filozófia egysége — akárcsak általában a polgári ideológia egysége — csak viszonylagos lehet, abban az értelemben, hogy ez a filozófia szemléletében a burzsoá társadalom keretein belül marad, annak a szellemét fejezi ki. Ezen a viszonylagos egységen belül a polgári filozófia közvetlen szociális bázisát és ideológiai funkcióit tekintve differenciált. A polgári filozófusok nézeteinek konkrét, hatékony bírálata és értékelése szükségessé teszi, hogy ezt a differenciáltságot figyelembe vegyük, de ez nem fedheti el a lényegét: ennek a filozófiának a közös polgári tartalmát.

A nézetek és irányzatok tarkaságában a mai polgári filozófia dekadenciája is kifejezésre jut. A mai polgári filozófia már nem tud létrehozni olyan átfogó, az egész polgári filozófiát szintetizáló rendszereket, amilyen a polgári filozófia csúcspontján Hegel filozófiája volt. A polgári filozófia „pluralizmusa”, a filozófiai divatok gyors változása a polgári filozófia válságának és szellemi bomlásának a jele is. A polgári filozófusok ezt a *negatívumot* igyekeznek *pozitívummá* átváltoztatni. A nézetek „pluralizmusát” erénynek tüntetik fel, a polgári filozófia „nyitottságának” és objektivitásának a bizonyítékként emlegetik, mércének állítják a marxista filozófia számára is.

A polgári filozófiának egyik alapvető vonása korunkban a marxizmussal való szembenállás. A marxizmus megjelenése óta a marxizmus kihívására történő reagálás és a marxista filozófia elleni harc vörös fonálként húzódik végig a polgári filozófia történetén. A reagálás és a harc formája azonban időközben figyelemre méltó átalakuláson ment keresztül.

Kezdetben a polgári filozófusok ignorálták a marxista filozófiát, nem foglalkoztak Marx filozófiai tanításaival. (Marxnak elsősorban közgazdasági és politikai nézeteit támadták, filozófiáját azzal intézték el, hogy Marx a filozófiában epigon.) A polgári filozófia azonban közvetve már ekkor reagál a forradalmi munkásosztály jelentkezésére a politikában és a filozófiában. A polgári filozófusok egyre inkább érzik egy új félelmetes ellenfél létezését, kénytelenek számolni, kezdetben burkoltan, később nyíltan is a marxista filozófiával. A polgári filozófia már ekkor objektíve mint a marxista filozófia ellenpólusa lép fel, fő funkciója a marxista filozófia ellensúlyozása, anélkül, hogy közvetlen polémiaiba bocsátkozna a marxista filozófiával.

A századforduló idején — az imperializmus korszakának kezdetén, a forradalmi munkásmozgalom új fellendülésével — már elkerülhetetlenné vált a polgári filozófiának a marxista filozófiával való közvetlen konfrontációja is. A marxista filozófiát már nem lehetett ignorálni, a marxizmus széles körben elterjedt és hatott. Megnőtt az érdeklődés a marxizmus iránt a polgári értelmiség körében is. Werner Sombart — a marxizmus egyik akkori hivatásos „kritikusa” — Marxról 1909-ben publikált könyvében 20 olyan munkát számolt össze, amely 1883-ig (tehát Marx haláláig) jelent meg a marxizmus megalapítójáról, 1883-tól 1904-ig már 280 ilyen munkát, s ezen belül 1895—1904 között 214-et.³ Az ezt követő évtizedekben a forradalmi munkásmozgalom új fellendülésének hatására még inkább növekedett az érdeklődés a marxizmus iránt, a marxizmussal való foglalkozás még intenzívebb lett a polgári ideológusok részéről. Az a korántsem teljes bibliográfia, amelyet Czöbel Ernő és Hajdu Pál 1925-ben a Szovjetunióban állítottak össze, 1914 és 1925 között 740 munkát sorol fel.⁴

Ebben a periódusban a polgári filozófia fő módszere a marxista filozófia elleni harcban a marxista filozófia „külső” kritikája: tehát a többé-kevésbé nyílt *anti-marxizmus*. A polgári filozófia lázasan keresi azokat a filozófiai alapokat, amelyekről felveheti a nyílt küzdelmet a marxista filozófiával. Jellemző azonban a polgári filozófia helyzetére, hogy ezekért az „alapokért” kénytelen a múlthoz fordulni, az epigonizmus útján keresi a megújulást. A polgári filozófusok kedvenc jelszavai: „vissza Kanthoz”, „vissza Hegelhez”, „vissza Hume-hoz”. Erre az időre esik a neotomizmus, a neokantianizmus, a neohegelianizmus jelentkezése és elterjedése, a pozitivizmus második hulláma (az empiriokriticizmus). A polgári filozófia ezekről a filozófiai alapokról — kívülről és frontálisan — támadja a marxista filozófiát.

A két világháború között és főleg a második világháború után a marxista filozófia elleni harcban a polgári filozófián belül előtérbe került a marxista filozófia úgynevezett „immanens bírálata”. A marxizmus „immanens” bírálataként törekvése a polgári ideológia részéről már korábban is jelentkezett. Már Lenin figyelmeztetett: „a történelem dialektikája olyan, hogy a marxizmus elméleti győzelme arra kényszeríti ellenségeit, hogy marxista köntösbe öltözze-

³ W. Sombart: „Das Lebenswerk von Karl Marx”, Jéna 1909, 7.

⁴ „Archiv K. Marksza i F. Engelsza”, II, 1925.

nek”⁵ Ez a tendencia még inkább kibontakozott, amikor a marxizmus újabb politikai és elméleti győzelmeket aratott. A polgári ideológia természetesen továbbra sem mondott le a nyílt antimarxizmusról, a marxizmus „külső” bírálatairól, de a polgári filozófusok növekvő része felismeri, hogy a hagyományos nyílt antimarxizmus nem tudja megállítani a marxista filozófia térhódítását, ezért javasolnak új módszert: az „immanens bírálat” módszerét.

A marxista filozófia „immanens” bírálatának természetes előfeltétele a marxizmus alaposabb ismerete, Marx nézeteinek a tanulmányozása. „Marx gondolkodását éppúgy objektíven kell tanulmányozni, mint bármely más filozófusét vagy szociológusét” — tanácsolja a katolikus filozófus és teológus, Jean-Yves Calvez.⁶ Új momentum az is, hogy a polgári antimarxizmus nagyobb figyelmet kezd fordítani Marx filozófiai nézeteire. Ha korábban főleg Marx közgazdasági, társadalomelméleti és politikai nézeteiről vett tudomást a polgári ideológia, most Marx filozófiája is egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerül. Intenzív Marx-kutatás kezdődik el a polgári filozófiában. A marxizmussal, a marxista filozófiával foglalkozó irodalom hatalmas ütemben növekszik. Kialakul többek között a katolikus marxológia, terjed az egzisztencialista-antropológiai és a pozitívista-szcientista strukturalista marxizálás.

A marxista filozófia „immanens” bírálatára a frontális támadás helyett a marxista filozófia állítólagos ellentmondásait keresi és a marxizmus, a marxista filozófia tartalmának relativizálására, átértelmezésére törekszik. Az „immanens” bírálat a marxizmus történetének meghamisításán spekulál, s messzeemenően felhasználja a marxizmus filozófiai alapjait eltorzító revizionista tendenciákat.

Az „immanens” kritikusok gyakran a marxista filozófia „továbbfejlesztésének”, „kiegészítésének”, „elmélyítésének” a programjával lépnek fel. A marxista filozófia „továbbfejlesztése”, „elmélyítése”, „kiegészítése” a polgári marxológiában, marxizálásban, neomarxizmusban a valóságban a marxista filozófia polgári átértelmezését jelenti. Jellemző példa erre az egzisztencialista J.-P. Sartre viszonya a marxista filozófiához. Sartre a 20-as években egyetemi filozófiai tanulmányai során kezdett megismerkedni Marx munkáival. Akkor azonban — saját önéletrajzi visszaemlékezése szerint — ez a filozófia nem gyakorolt hatást gondolkodására. Fő filozófiai műve — az 1943-ban megjelent „Lét és semmi” —, amelyben kifejti saját egzisztencialista filozófiáját, nem foglalkozik közvetlenül a marxista filozófiával, s ebben a műben nyoma sincs a „marxizálásnak”. Csak később — megint csak Sartre önéletrajzi visszaemlékezése szerint —, amikor kapcsolatba került annak az osztálynak a politikai realitásával, amely „élte a marxizmust”, kezdett komolyabban a marxista filozófia iránt érdeklődni. Az 1960-ban megjelent könyvének — „A dialektikus ész kritikája” — középpontjában már a marxista filozófiához való viszonyának az átértelmezése áll. Az egzisztencialista J. -P. Sartre ekkor már a kor filozófiájának, egyetlen lehetséges filozófiájának — az egész mai gondolkodás humuszának, a kultúra horizontjának — nevezi a marxizmust, amely azonban szerinte még nem fejlődött ki eléggé. „A marxizmus — írta — még egészen fiatal, szinte gyermek: alig indult fejlődésnek. Következésképpen korunk filozófiája, meghaladhatatlan mindaddig, ameddig a körülmények, amelyek születték, nincsenek

⁵ Lenin Összes Művei, 23, Kossuth Könyvkiadó 1969, 3.

⁶ I. J. Calvez: „La Pensée de Karl Marx”, Párizs 1956.

meghaladva. A mi gondolataink csak ezen a humuszon nőhetnek, abba a keretbe kell illeszkedniök, amelyeket ez kínál számukra, különben semmibe vesznek elhullanak.”⁷ Sartre azonban ugyanakkor a marxista filozófia „vérszegénységéről”, „elmeszesedéséről” is beszél, amelytől a marxizmust meg kell szabadítani. Szerinte ennek a „vérszegénységnek”, „elmeszesedésnek” egyik forrása a dialektikus materializmus. Sartre a természet dialektikáját metafizikának minősíti, szerinte a történelmi materializmus abszolutizálja a társadalmi determinizmust és hiányzik belőle az „ember dimenziója”. Ezért — vonja le a következtetést Sartre — a marxizmust meg kell szabadítani a dialektikus materializmustól és ki kell egészíteni az „ember dimenziójával”. Ezt az „emberi dimenziót” ma csak az egzisztencializmus képviseli, amelynek létét és viszonylagos önállóságát a marxizmus fogyatékosága indokolja. „Attól a naptól kezdve azonban, amikor a marxista kutatás az emberi dimenziót (vagyis a lét-tervet) teszi meg az antropológiai elmélet alapjává, az egzisztencializmusnak nem lesz többé létjogosultsága: feloldódva a filozófia szintetizáló mozgásában, megszüntetve-megőrződve megszűnik különálló kutatás lenni, mivel minden kutatás alapjává vált.”⁸ Más szavakkal: Sartre szerint a marxista filozófia csak akkor bontakozik ki teljesen, csak akkor gyógyul ki „vérszegénységéből”, ha megszabadul a dialektikus materializmustól, a társadalmi determinizmustól, és magába olvasztja az egzisztencialista filozófiát, annak alapjára helyezkedik. Joggal merül fel azonban a kérdés: egy ilyen átértelmezés után mi marad meg a marxista filozófiából, miben különbözik ez az átértelmezett „marxista” filozófia az egzisztencialista filozófiától?

A marxizmus polgári átértelmezése természetesen kiterjed a marxizmus valamennyi oldalára. Ezen belül azonban különösen fontos szerepet játszik a marxizmus filozófiai alapjainak az átértelmezése. A „filozófus” Marxot — korai műveinek történelmietlen abszolutizálása alapján — szembeállítják a közgazdász és politikus Marxszal. Marx filozófiája ebben az értelmezésben filozófiai antropológiává, elvont humanizmussá, az elidegenedés filozófiai-etikai kritikájává degradálódik. Ebből a perspektívából a tudományos szocializmus kidolgozását, politikai-gazdaságtani megalapozását, az osztályharc és a proletárdiktatúra marxi elméletét, a munkásosztály forradalmi politikai stratégiájának marxi—engelsi tudományos kimunkálását, s mindennek továbbfejlesztését Lenin munkásságában valamiféle pozitívista-szcientista bűnbeesésnek tüntetik fel, amely állítólag ellentétes Marx eredeti filozófiai intencióival. A marxizmus filozófiai fundamentumának a meghamisítása alapjaiban támadja a marxi politikai ökonómiát, a tudományos szocializmust, a marxizmus forradalmi szellemét, egész lényegét.

A marxi filozófiai örökség körüli viták, Marx filozófiai nézetei kialakulásának és fejlődésének hiteles bemutatása, Marx, Engels és Lenin felfogása világnézeti-filozófiai folytonosságának érvényesítése, a marxizmus—leninizmus filozófiai alapjainak védelme és következetes továbbépítése, a marxista filozófia polgári átértelmezésének a leleplezése ily módon nem elszigetelt szakfilozófiai feladat, hanem a modern polgári antimarxizmus elleni harc, a nemzetközi ideológiai harc egyik kulcskérdése.

⁷ J.-P. Sartre: „Questions de méthode”, Párizs 1960, 44.

⁸ Uo. 250—251.

III

A polgári marxológusok azt bizonygatják, hogy már Marx nézetei sem alkotnak egységes és következetes rendszert, hogy Marx nézetei önmaguk is belső ellentmondásokkal terhelték, s ezek az ellentmondások azután Marx követőinél szükségyszerűen még jobban kiéleződnek és végül is a marxizmus különböző, egymással szembenálló értelmezéseihez vezetnek. A nyíltan antikommunista polgári „marxológus”, Raymond Aron Marx jelentőségét éppen Marx nézeteinek „ambivalenciájában” — többértelműségében — látja, amiből szerinte logikusan következik a marxizmus különböző értelmezésének és a legkülönbözőbb filozófiákkal való szintézisének a lehetősége. „Történelmi szükségszerűség vagy szabadság, osztály és párt, magában való osztály és magáért való osztály, a feltételek hasonlósága és öntudatra ébredés: ezek a — Marx marxizmusában benne rejlő — fogalmi antinómiák megadják a lehetőséget mindazok számára, akik marxistának vagy antimarxistának nevezik magukat, arra, hogy egy, a saját filozófiájuknak, a történelem fordulatainak vagy pedig a nap, illetve a kor gyakorlati szükségleteinek megfelelő interpretációt dolgozzanak ki. Már volt egy kantianus Marx és egy hegelianus Marx, egy saint-simoniánus Marx és egy egzisztencialista Marx, most van egy strukturalista Marx.”⁹

Aron és a hozzá hasonló nyíltan antimarxista polgári „marxológusok” bizonyos értelemben a kívülállók fölényével és leplezetlen cinizmusával beszélnek a marxista filozófia „pluralizáló” értelmezéseiről, rámutatnak ezek ellentmondásaira is, mivel az ő céljuk a marxista filozófia alapjainak még teljesebb elvetése. A marxista filozófia „pluralizáló” értelmezéseiben ők a marxista filozófia eredendő következetlenségének, többértelműségének a következményét látják. Ha bírálják a marxista filozófia „pluralizáló” értelmezéseit és rámutatnak azok ellentmondásaira, ezt azért teszik, mert szerintük ezek az értelmezések nem eléggé szakítanak a marxizmus filozófiai alapjaival.

A marxizmusnak azok a pluralista értelmezései, amelyekre a polgári marxológusok hivatkoznak — a „kantianus Marx”, a „hegelianus Marx”, az „egzisztencialista Marx”, a „strukturalista Marx”, a fenomenológiai, heideggeri, sartre-i mozzanatok átvétele a marxizmusba, a marxizmus átalakítása egy „humanista ontológiává” — valójában nem a marxizmusból következnek, hanem a marxista filozófia revizionista meghamisításai. A polgári marxológusok a marxizmust egyszerűen azonosítják annak revizionista eltorzításaival, és a következetes marxizmus — leninizmust legfeljebb a marxizmus egyik „változatának” tüntetik fel: az ún. „hivatalos marxizmusnak”, amely szerintük éppolyan egyoldalú és következetlen, mint a marxizmus egyéb „változatai”.

Magyarországon a marxizmus „pluralizálásának” kérdése az 1968-as filozófiai és szociológiai vitában merült fel. Akkor Márkus György a „Viták és irányzatok a marxista filozófiában” című cikkében¹⁰ fogalmazta meg a marxista filozófia pluralizálásának programját. Márkus cikkében a marxista filozófia több irányzatát vázolta fel: a „hagyományos”, „standard” koncepciót — a dialektikus és történelmi materializmust —, amelyet ő „terjedelmi” koncepciónak nevez, a marxista filozófia „szcientista” értelmezését, az „ideológiai-kritikai” felfogást, és végül a marxista filozófia „társadalom-ontológiai” felfogását, megjegyezve,

⁹ R. Aron: *D'une Sainte Famille à l'autre; „Essais sur les marxismes imaginaires”, Párizs 1969, 301.*

¹⁰ „Kortárs”, 1968/7.

hogy ezzel nem merítette ki az irányzatok jellemzését, nem tért ki például az Althusser által képviselt irányzatra. Márkus szerint „hasonló áramlatok kialakulásánál mi sem tekinthető normálisabbnak”. Ezeknek az áramlatoknak — melyek között „tartalmi-elméleti nézetkülönbségek is feszülnek, mégpedig nemcsak másodrendű részletproblémák, hanem egyes, a marxizmus számára alapvető fontosságú kérdések tekintetében is (pl. a dialektika vagy a történelmi determinizmus értelmezésében)” — a pozitív szerepe Márkus György szerint a marxizmus elméleti „reorientációjában” rejlik. „A marxizmus ‚reorszánza’, amelyre mindannyian törekszünk, ma egyértelmű a marxizmus ilyen értelemben való ‚reorientációjának’ a megvalósításával . . . Elkerülhetetlen, hogy a ‚reorientáció’ feladata ne szüljön *különböző, eltérő* irányba elinduló kísérleteket.” Már ennek a cikknek az alapján világos volt, hogy az irányzatok és a viták ürügyén a marxizmus „pluralizálásának” programjával van dolgunk. Ezért már az akkori vita legtöbb résztvevője jogosan bírálta ezt a programot. Azóta a marxizmus „pluralizálásának” a hirdetői még messzebb mentek. Vajda Mihály „Marxizmus, egzisztencializmus és fenomenológia” című írása, amely az elmúlt években több nyugati, úgynevezett „újbaloldali”, álmarxista folyóiratban (az amerikai „Telos”-ban, az olaszországi „Aut-Aut”-ban) jelent meg, már leplezetlen nyíltsággal fogalmazta meg a „pluralizmus” programját. Szerinte nincs egyetlen „autentikus” marxizmus; a marxizmus, az egzisztencializmus és a fenomenológia közötti határok viszonylagosak; Marxtól éppúgy vezet út Husserlhez, mint Husserltől Marxhoz; tehát a marxista filozófia különböző interpretációinak van létjogosultsága. Vajda ismeretelméleti alapokat is teremt a marxista filozófia „pluralizálásához” az objektív igazság lenini koncepciójának elvetésével. A marxista filozófia különböző interpretációinak igazsága szerinte „gyakorlati kérdés”, amelyet nem az objektív valóság tudományos visszatükröződése dönt el, hanem a különböző igazságokat képviselő erők harca. Ha nincs objektív kritériuma a marxista filozófia különféle interpretációi igazságának, akkor valóban egyszerre lehet „igaz” a marxista filozófia különböző interpretációja, s közöttük csak a szubjektívan értelmezett „praxis” dönthet. Ebben a felfogásban azonban a „marxizmusnak” már semmi köze sincs a tudományhoz, teljesen eltűnik a marxizmus tudományos jellege. A marxista filozófia „pluralizmusának” ezt a programját joggal bírálják a magyar marxista filozófusok mint teljességgel antimarxista felfogást.

A nemzetközi filozófiai publicisztikában az utóbbi időben gyakran tárgyalják azt a kérdést, hogy mit jelent ma „marxistának lenni”, hol húzódik a határvonal a marxizmus és a revizionizmus között, van-e egyáltalán ilyen határvonal. Ezt a kérdést teszi fel pl. Adam Schaff a „L’Homme et la Société” című francia folyóiratban „Mit jelent marxistának lenni?” címmel megjelent cikkében.¹¹ A. Schaff az egyértelmű válasz nehézségeit hangsúlyozza és végül is arra a következtetésre jut, hogy egyértelmű válasz a feltett kérdésre nem lehetséges. A marxizmus klasszikusainak tanításaihoz való viszony — állítja — önmagában nem elegendő alap a kérdés eldöntéséhez, a marxizmus „nyitott rendszer”, amely szüntelenül változik, s nehéz eldönteni, hogy ezek a változások mikor jelentik a marxizmus fejlődését, és mikor a revizionizmust. „Evidens objektív kritériumok híján, és ráadásul, amikor az érdekelt személyek ítéletei is eltérnek egymástól, teljes alázattal el kell ismerni, hogy a helyzet valóban problematikus

¹¹ A. Schaff: Que signifie „être marxiste”?; „L’ Homme et la Société”, 1971/19.

és semmiféle egyértelmű megoldást nem lehet javasolni.”¹² A kérdést tovább bonyolítja a marxizmus tudományos-megismerő funkciójának és ideológiai-politikai funkciójának az állítólagos kettőssége. A marxizmus tudományos funkciója szempontjából nem okoznak problémát a marxizmus szüntelen és „parttalan” változásai, de más a helyzet az ideológiai-politikai funkció szempontjából. Az ideológiai funkciója — állítja Schaff Durkheimre hivatkozva — mindig magában foglalja a vallási jellegű hit tényezőjét. „Vitathatatlan, hogy ez a tényező törvénytzerűen megjelenik a marxizmusra alapozó társadalmi mozgalomban.”¹³ Ezért Schaff szerint „a politika embere” mindig óvatos és ellenséges az elmélet változásaival szemben, mivel azok „bonyolítják a helyzetet és gyengíthetik a tömegek harci szellemét”.¹⁴ Mivel Schaff nem talál objektív kritériumokat a marxizmus és a revizionizmus közötti határvonal egyértelmű meghatározásához, a válasz eltolódik a szubjektív kritériumok irányába: a marxizmus szubjektív elfogadása, a marxizmussal foglalkozó individuumok lelkiismerete válik végső kritériummá. Ez a logika azonban teljesen relativizálja a választóvonalat a marxizmus és a revizionizmus között, szabad utat nyit a marxista filozófia pluralista interpretációi számára. Nem véletlen, hogy A. Schaff — aki már a „Marxizmus és egyén” című könyvében Erich Frommnak mondott köszönetet a marxizmus jobb megértéséért — fejtegetéseit arról a kérdéstről, hogy „ki a marxista”, Fromm 70. születésnapjának megünneplésére készítette.

Hasonló logikával találkozhatunk a „Korunk” című folyóirat egyik cikkében is.¹⁵ „Van-e kritériumunk annak a megítélésére, hogy ki tartozik hívei, követői, alkalmazói közé? — teszi fel a cikk szerzője a kérdést a marxizmussal kapcsolatban. — Egyetlen hatékony megítélési elvet látok manapság: számomra marxista az, aki magát marxistának vallja.” Vagyis szerinte sincs objektív kritérium annak eldöntésére, hogy ki marxista és ki nem, csak szubjektív kritérium — az érdekeltek véleménye, szándékaik kinyilvánítása. Ennek a merőben szubjektív kritériumnak az alapján aztán egyaránt fenntartás nélkül a marxisták közé sorolja a „reményfilozófus” Ernst Blochot, a „forradalmi reformista” Lucien Goldmannt, a trockista Ernest Mandelt, a renegát Roger Garaudyt, a „frankfurti iskolához” tartozó Habermast. Vagyis a szubjektív kritérium alapján a marxizmus „pluralista” értelmezéséhez jutunk el, és ezt nevezi szerzőnk a „korszerű” marxizmusnak. „A korszerű marxizmus, a XX. század utolsó negyedének marxizmusa feltételezi az elméletek, az alkalmazások és magatartások pluralitását.”

A marxizmusnak, a marxizmus egységének, a marxizmushoz való tartozásnak, a marxizmus következetes és ugyanakkor alkotó alkalmazásának igenis vannak objektív kritériumai. „A naiv emberek azt kérdezik: hogyan különböztessük meg a munkásmozgalomnak ártó, a munkásmozgalmat bomlasztó, a tehetetlenségre kárhoztató értelmiségi csoportokat attól a csoporttól, amely eszmeileg a munkásmozgalmat fejezi ki, s amely tömöríti, egyesíti és megerősíti ezt a mozgalmat? A megkülönböztetésre csupán két eszközünk van: az elmélet és a gyakorlati tapasztalat.”¹⁶ A marxizmus egyik alapvető kritériuma elméleti,

¹² Uo. 15.

¹³ Uo. 16.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Csehi Gyula: „Marxisták, marxizálók, marxológusok, Marx-Mörderek; „Korunk”, 1974. márc. 367–373.

¹⁶ Lenin Összes Művei, 24, Kossuth Könyvkiadó 1970, 249.

szemléleti és módszertani egysége. A marxizmus nem egymástól független elméleti tételek, következtetések egyszerű halmaza, amelyet tetszés szerint lehet bővíteni vagy szűkíteni, módosítani vagy átalakítani. A marxizmus meghatározott nézetek elméletileg és módszertanilag egységes rendszere. „A marxizmus Marx nézeteinek és tanításainak rendszere”; Marx nézetei „még ellenfelei szerint is bámulatatosan következtetések és egységesek” — írta Lenin.¹⁷ A nézeteknek az a rendszere, amelyet marxizmusnak nevezünk, természetesen „nyitott” abban az értelemben, hogy a változó valóság elemzésével, törvényszerűségeinek egyre mélyebb feltárásával szüntelenül fejlődik, de nem „nyitott” abban az értelemben, hogy fejlődése, gazdagodása csak belső elméleti, szemléleti, módszertani egysége alapján és annak megőrzése alapján lehetséges. Fontos szerepe van ebben a marxizmus filozófiai alapjainak és azok integritásának. „A marxizmus filozófiájából, ebből az egyetlen acéldarabból formázott filozófiából egyetlen alaptételt, egyetlen lényeges részt sem lehet kitörölni anélkül, hogy el ne távolodnánk az objektív igazságtól, hogy ne kerülnének a reakciós burzsoá hazugság ölelésébe.”¹⁸ A marxista filozófia mindenféle „pluralizálása” és relativizálása a marxizmus filozófiai alapjainak integritása ellen irányul, és ezért végső soron a marxizmus egészének elméleti, szemléleti és módszertani egységét veszélyezteti.

A marxizmus—leninizmus természetesen nem elvont elméleti tételek rendszere, hanem egyben a marxista—leninista pártok által vezetett forradalmi munkásosztály tudományos ideológiája. A marxizmus—leninizmus azonban nem abban az értelemben ideológia — ahogyan Schaff Durkheimre hivatkozva állítja --, hogy magába foglalja a vallási jellegű hit tényezőjét, hanem abban az értelemben, hogy a forradalmi cselekvés tudományos megalapozása és maga is a forradalmi gyakorlat alapján fejlődik. A marxista—leninista társadalomátalakító forradalmi gyakorlat a marxizmus—leninizmus elméleti igazságainak próbája és igazolása, egyben szakadatlan fejlődésének, szüntelen megújulásának legfőbb forrása. A marxizmus—leninizmushoz való viszony éppen ezért elválaszthatatlan a marxista—leninista forradalmi mozgalomhoz való viszonytól.

A marxizmus és az annak alapján fejlődő forradalmi mozgalom szembeállítására törekszik a mai antikommunizmus is. A marxizmus történelmi jelentőségét elvontan ma már az antikommunizmus olyan szakértői is készek elismerni, mint Zbigniew Brzezinski. „Két korszak között” című könyvében arról ír, hogy „a XX. század második felében csaknem mindenki — gyakran anélkül, hogy tudna róla — egy kicsit keresztény, egy kicsit nacionalista és egy kicsit marxista”. Brzezinski csak a kommunista pártok „intézményesített” marxizmusát veti el, amely szerinte a marxizmus fejlődésének és terjedésének fő akadálya. „A kommunista pártok létezése tényleges akadályává vált a marxista gondolat további elfogadásának és fejlődésének.” „Következésképpen marxista gondolkodó nem lehet többé kommunista, ha gondolkodó akar maradni.” Vagyis az antikommunista Brzezinski eszménye egy „antikommunista marxizmus”. Ezzel a céllal támogatja az ideológiai harcban a mai polgári ideológia az általa „hivatalosnak” nevezett marxizmussal szemben a „disszidens” marxistákat, a „független”, a „kritikai” marxizmus képviselőit, a „partatlan” marxizmus híveit: valójában a revizionizmus különböző változatait.

¹⁷ Lenin Összes Művei, 26, Kossuth Könyvkiadó 1971, 44.

¹⁸ Lenin Összes Művei, 18, Kossuth Könyvkiadó 1964, 306.

A filozófia szerepét az ideológiai harcban fokozza, hogy magának a marxizmusnak a fejlődésében is előtérbe került a filozófia. A marxizmus története során többször előfordult, hogy egyik vagy másik oldala viszonylag előtérbe került. Ezt a marxizmusnak a korszak gyakorlati feladataival való szoros kapcsolata határozza meg. „... A konkrét társadalmi-politikai helyzet megváltozásával igen élesen megváltoztak — írta Lenin a tizedes évek elején — a legközelebbi és közvetlen cselekvéssel kapcsolatos feladatok — s *következésképpen* a marxizmusban is, mivel élő tanítás, *szükségképpen más-más* oldalaknak kellett előtérbe kerülniük.”¹⁹ A marxizmus egyik vagy másik oldalának az előtérbe kerülése természetesen mindig csak viszonylagos és nem jelentheti a marxizmus belső egységének megbomlását. „Ez nem azt jelenti, hogy bármikor is figyelmen kívül lehetne hagyni a marxizmus valamelyik oldalát; ez csak azt jelenti, hogy nem a szubjektív óhajoktól, hanem a történelmi feltételek összességétől függ, hogy a marxizmus melyik oldala kerül *különösen érdeklődésünk körébe.*”²⁰ A szerteágazó feladatok a marxizmus valamennyi oldalának egyidejű fejlesztését követelik meg, és ezen belül a konkrét társadalmi és politikai helyzet-től függően, országonként is változó mértékben kerül viszonylag előtérbe egyik vagy másik oldal. Bizonyos szempontból — főképp az ideológiai harc szempontjából — beszélhetünk arról, hogy napjainkban viszonylag előtérbe került a marxizmus világnézeti oldala: a marxista filozófia. Ez természetesen ma sem „szubjektív óhajoktól” — esetleg a filozófusok felfokozott vitakedvétől — függ, hanem meghatározott objektív körülményektől.

A társadalmi gyakorlat és a tudományos megismerés fejlődése korunkban minden területen egy sor új feladat megoldása elé állítja a marxista—leninista elméletet. Elméleti általánosítást igényelnek a XX. században végbement és végbemenő szocialista forradalmak tapasztalatai, még mélyebben fel kell tárni a születő új szocialista társadalom fejlődésének sajátos törvényszerűségeit, az eltérő, történelmileg kialakult feltételekből és fejlettségi szintekből adódó sajátosságok szerepét a szocialista úton haladó országok fejlődésében. Elemezni kell a kapitalizmus jelenlegi — állammonopolista — szakaszát és a munkásosztály forradalmi harcának új feltételeit a tőkésországokban. Sajátosan új problémát jelentenek az ún. harmadik világban végbemenő folyamatok. A szaktudományok új eredményeinek és a tudományos megismerés új módszereinek, alkotó, marxista értékelésére van szükség. Az ún. tudományos-technikai forradalom folyamata és következményei is beható marxista elemzésre várnak.

A marxista filozófia megnövekedett szerepe és a marxizmus világnézeti oldalának fokozottabb előtérbe kerülése a szocialista országokban szorosan összefügg a tudatosság megnövekedett jelentőségével a szocialista társadalom építésében és fejlődésében. A szocialista tudatosság, a társadalom tudományos irányítása feltételezi a szocialista társadalom folyamatainak tudományos elemzését, törvényszerűségeinek mind mélyebb feltárását és általánosítását. Ez a feladat csak a marxizmus világnézeti és módszertani alapján — tehát a marxista filozófia segítségével és aktív részvételével — oldható meg, miközben ennek során természetesen a marxista filozófia is fejlődik, gazdagodik.

¹⁹ Lenin Összes Művei, 20, Kossuth Könyvkiadó 1969, 77.

²⁰ Uo. 117.

Az új problémák jelentkezése idején mindig akadnak olyanok, akik az új problémákat a marxizmus filozófiai alapjainak revíziójára használják fel és a marxistákat ortodoxiával, maradisággal, dogmatizmussal, kritikátlan tekintélytisztelettel vádolják, mert ragaszkodnak a marxizmus szilárd, kipróbált világnézeti alapjaihoz. A revizionisták a XIX. század végén is azt állították, hogy az új feladatokat csak a marxizmus „kritikai megújításával” lehet megoldani és az akkori elméleti ellentétek fő frontját úgy próbálták feltüntetni, hogy az egyik oldalon állnak az újítók, a kritikusok — ezek a revizionisták —, a másik oldalon pedig az „ortodoxok”, a maradiak, a tekintélytisztelők, akik nem akarnak és nem is tudnak előrehaladni, mert görcsösen ragaszkodnak Marx és Engels elavult nézeteihez. A valóságban a marxizmus világnézeti alapjaihoz ragaszkodó, lenini értelemben vett „ortodoxia”, és a marxizmus alkotó fejlesztése, az új problémák alkotó megoldása nemcsak hogy nem zárják ki, hanem egyenesen feltételezik egymást. Lenin a leghatározottabban visszautasította a marxista ortodoxia azonosítását a dogmatizmussal és maradisággal. „A nézeteltérések az úgynevezett „új kritikai áramlat” mellett lándzsát törő marxisták és az úgynevezett „ortodoxia” talaján állók között — írta — abban foglalható össze, hogy ezek meg amazok *különböző irányokban* akarják alkalmazni és továbbfejleszteni a marxizmust: egyesek következetes marxisták akarnak maradni, és a változó feltételeknek, a különböző országok helyi sajátosságainak megfelelően akarják továbbfejleszteni a marxizmus alapvető tetteit, tovább akarnak dolgozni a dialektikus materializmus elméletének és Marx politikai gazdaságtanának a kifejlesztésén; mások elvetik Marx tanításának többé vagy kevésbé lényeges részét — például a filozófiában nem a dialektikus materializmus, hanem a neokantianizmus talajára helyezkednek, a politikai gazdaságtanban pedig azok mellé állnak, akik Marx tanításának több pontját „tendenciózusnak” minősítik stb.”²¹ A marxizmus egész XX. századi története igazolja, hogy az az irány volt a helyes és vezetett az új problémák alkotó marxista megoldásához, amelyet Lenin képviselt, és amely következetesen a marxizmus szilárd világnézeti alapjairól közelítette meg az új problémákat.

Napjainkban a mai marxisták helyzete és dilemmája sok tekintetben hasonlít a Lenin által jellemzett helyzethez és dilemmához. Ma is — akár a századfordulón, az imperializmus kezdetén és az új forradalmi hullám előestéjén — a marxisták új és bonyolult feladatok tömegével találják magukat szemben. A kérdés ma is az: *Milyen irányban* akarjuk és tudjuk alkalmazni és továbbfejleszteni a marxizmust? Ma is vannak, akik úgy akarják a marxizmus „reneszánszát” megvalósítani, hogy közben hátat fordítanak a marxizmus Marx, Engels és Lenin által kidolgozott filozófiai alapjainak, s akikre szinte szó szerint illik a lenini jellemzés. Legfeljebb azzal egészíthetjük ki Lenin szavait, hogy a dialektikus materializmus talajáról ma a neokantianizmus mellett az életfilozófia, az egzisztencializmus, a neopozitívizmus, a filozófiai strukturalizmus és a polgári filozófia más legújabb divatjainak talajára helyezkednek.

A látszólag elvont filozófiai viták tehát nem egyszerűen a filozófusok belügyei, nem „vihar egy pohár vízben” — ahogyan néhányan annak idején minősítették Lenin vitáját a pártban jelentkező machistákkal. A filozófiai vitáknak a valóságos tétje — Lenin idején és ma is — a marxizmus alkotó alkalmazásának és továbbfejlesztésének általános orientációja. Ma is érvényes Leninnek az a

²¹ Lenin Összes Művei, 3, Kossuth Könyvkiadó 1964, 591.

figyelmeztetése, hogy a legelvontabb filozófiai kérdések és a valóságos marxista társadalmi, politikai áramlat között eleven, reális összefüggés van. „A vita akörül, hogy mi a filozófiai materializmus, miért tévesek, veszélyesek, reakció-sak a materializmustól való elhajlások, *mindenkor*, eleven, reális összefüggésben’ volt a ,marxista társadalmi és politikai áramlattal’, — máskülönben az utóbbi nem volna sem marxista, sem társadalmi és politikai, sem áramlat. Csak a reformizmus vagy az anarchizmus korlátolt ,reálpolitikusai’ tagadhatják ennek az összefüggésnek a ,realitását’.”²²

A marxizmus eszméinek hatása korunkban egyre inkább kiszélesedik. Egyre többen ismerik meg a marxizmust és kerülnek hatása alá. A marxizmus eszméi a szellemi élet újabb területeire és újabb társadalmi rétegek gondolkodásába hatolnak be. A marxizmus térhódítását alapvetően a marxista forradalmi munkásmozgalom, a szocializmust építő országok eredményei az élet minden területén és a marxista elmélet fejlődése, s ennek a fejlődésnek az eredményei határozzák meg. Megengedhetetlen metafizikus leegyszerűsítés lenne azonban a marxizmus térhódítását minden szempontból egyenesvonalú és ellentmondásmentes folyamatnak tekinteni. A marxizmus viszonylag gyors elterjedése és behatolása a tömegek gondolkodásába együtt jár bizonyos ellentmondásokkal is, amelyekkel az ideológiai munkában reálisan számolnunk kell.

A marxizmus térhódításának mindig a forradalmi mozgalom olyan fellendülései adtak lökést, amelyek a legszélesebb rétegeket mozgatták meg és ébresztették politikai öntudatra. Ilyenkor ugrásszerűen megnövekszik az érdeklődés a marxizmus iránt, milliók ismerkednek meg a marxizmussal és keresnek útmutatást a marxizmus tanításaiban. Hazánkban is a szocialista forradalom és a szocialista építés menete adták a döntő ösztönzést a marxizmus tömeges elterjedéséhez. Magyarországon a felszabadulás óta az emberek százzezrei ismerkedtek meg a marxizmussal, a marxizmus gyakorlatával és elméletével. A marxizmus elsajátítása és aktív alkalmazása azonban nem egyszerű feladat. Ahhoz, hogy a széles tömegek valóságosan elsajátítsák a marxizmust, hosszabb időre, önálló tapasztalatokra, a szocialista viszonyok fejlesztésében való gyakorlati részvételre, a tapasztalatok „megemésztésére” van szükség, s ennek során elkerülhetetlenek a visszaesések, válságok és eszmei ingadozások is. A fellendülés korszakában a marxizmussal először megismerkedő széles rétegek gyakran — ahogyan erre Lenin az első orosz forradalom tapasztalatai alapján figyelmeztetett — „igen egyoldalúan, torzítva sajátították el a marxizmust, bemagoltak bizonyos ,jelszavakat’, taktikai kérdésekre adott válaszokat, de *nem értették meg* e válaszok marxista kritériumait”.²³ A marxizmus korábbi felületes, jelszószerű elsajátítása, a világnézeti alapok gyengesége azonban könnyen visszajára fordulhat: kiábrándultsághoz, eszmei bizonytalansághoz vezethet. A marxizmus valóságos elterjedésében és érvényesülésében ezért különösen fontos a marxizmus mélyebb világnézeti „meggyökeresedése” az emberek gondolkodásában. A marxizmus filozófiai alapjai nélkül nem léphetünk előre sem az új problémák alkotó marxista megoldásában, sem a marxizmus eszméinek még szélesebb körű elterjesztésében. Ebben a helyzetben különösen nagy az aktív filozófiai munkának, a marxista filozófia terjesztésének a jelentősége és egyben a filozófusok felelősége abban, hogy a marxizmus világnézeti „meggyökeresedjen” a tömegek gondolkodásában.

²² Lenin Összes Művei, 20, 116.

²³ Uo. 79.

A marxizmus terjedése során csatlakoznak a marxizmushoz olyan emberek is, akiknek szemléletét és gondolkodását hosszú időn keresztül a polgári és kispolgári ideológia formálta. Természetesen ez a folyamat sem mentes bizonyos ellentmondásoktól, amelyekre már Marx és Engels is rámutattak. A munkásmozgalmakhoz csatlakozott polgári származású vagy polgári műveltségű értelmiségiekkel kapcsolatban Marx két dolgot tartott szükségesnek megjegyezni.

„*Először is* ezeknek az embereknek, ahhoz, hogy a proletár mozgalom hasznára váljanak, igazi műveltségi elemeket kell magukkal hozniok.”²⁴ *Másodszor*: „ne hozzák magukkal polgári, kispolgári stb. előítéletek maradványait, hanem kertelés nélkül tegyék magukévá a proletár szemléleti módot”²⁵ Marx és Engels megvetően nyilatkoztak azokról a kispolgári értelmiségekről, akik igazi műveltségi elemek helyett csak zavaros nézeteket hoztak magukkal az egyetemről vagy máshonnan és azokkal akarták összhangba hozni „a felületesen elsajátított szocialista gondolatokat”. „Ahelyett hogy először maguk alaposan tanulmányozták volna az új tudományt, azt mindegyikük a magával hozott álláspontnak megfelelően helyrefozta magának, rövid úton saját magántudományt csinált belőle, és mindjárt azzal a igénnyel lépett fel, hogy a tudományt tanítsa. Ennélfogva ezen urak körében körülbelül annyi álláspont van, ahány fő; ahelyett hogy valamibe is világosságot vittek volna, csak súlyos zavarokat teremtettek — szerencsére szinte csak maguk között. Az ilyen műveltségi elemeket, amelyeknek fő elve, hogy azt tanítsák, amit ők maguk nem tanultak meg, a párt könnyen nélkülözheti.”²⁶

Hazánkban a felszabadulás után tömegesen csatlakoztak a munkásosztályhoz és a marxizmushoz polgári, kispolgári származású és műveltségű értelmiségiek. Többségük „igazi műveltségi elemeket” hozott magával, „hasznára vált” a mozgalomnak és a marxizmusnak. De vannak köztük olyanok is, akik magukkal hozták a polgári és kispolgári ideológia eszméit, s megkísérelték azokkal összhangba hozni „a felületesen elsajátított szocialista gondolatokat”, akik miután nem tudtak megszabadulni a polgári, kispolgári szemlélet maradványaitól, a „magukkal hozott álláspontnak megfelelően helyrefozták maguknak” a marxizmust, „magántudományt csináltak belőle”, „ahelyett, hogy valamibe is világosságot vittek volna, csak súlyos zavart teremtettek”. Mivel a szocialista társadalom születése és fejlődése Magyarországon sem mentes ellentmondásoktól, nehézségektől és konfliktusoktól, és társadalmunk ideológiai fejlődése sem légüres térben folyik, hanem a polgári és a szocialista ideológia közötti éles harc feltételei között, a „felületesen elsajátított szocialista gondolatok”, illetve a polgári szemlélet maradványai kritikus helyzetekben, új problémák jelentkezése idején, különösen élesen nyilvánulnak meg és eszmei ingadozásokhoz vezetnek.

Ezek a tünetek egy alapvetően pozitív ideológiai folyamatnak — a korábban többségében polgári, kispolgári szemléletű értelmiség szocialista világnézeti fejlődésének — a negatív melléktermékei. De ha eluralkodnak, ha nem harcolunk ellenük, akkor veszélyeztethetik magát e pozitív folyamatot, a marxizmus térhódítását és vonzóerejének növekedését is. Az értelmiség világnézeti fejlődésében, a pozitív eredmények megszilárdításában, a negatív tünetek kiküszöbő-

²⁴ Marx és Engels Művei, 19, Budapest 1969, 161.

²⁵ Uo. 162.

²⁶ Uo. 161., 162.

lésében, az esetenként megmutatkozó eszmei bizonytalanság megszüntetésében, különösen fontos szerepük van a filozófiai kérdéseknek.

A marxista filozófia kezdettől fogva eszmei harcban fejlődött. Az ifjúhegeliánus filozófia ellen, Dühring filozófiai eklekticizmusa ellen, Bernstein neokantiánus filozófiai revizionizmusa ellen, az empiriokriticizmus ellen, a reformizmus és az anarchizmus, a narodnyik ideológia és a legális marxizmus, a szociálszocializmus és a szociáldemokrata renegátság filozófiai alapjai ellen. A marxizmus klasszikusainak szinte minden filozófiai írása polemikus írás. A marxizmus történetében az antimarxista polgári filozófiai eszmék bírálata, a marxizmus filozófiai alapjainak védelme és továbbfejlesztése, a marxizmus előtt álló új filozófiai feladatok alkotó megoldása, a munkásmozgalom gyakorlati feladatai mindig elválaszthatatlanul összefonódnak. A marxista filozófia ma is csak a polgári filozófia, a nyílt és burkolt antimarxizmus, a polgári marxológia, a marxizálás és a filozófiai revizionizmus elleni következetes harcban oldhatja meg új alkotó feladatait s csak a szocializmus építésével, s a nemzetközi munkásmozgalom feladataival való szoros kapcsolatban fejlődve az új problémákra mind mélyebb pozitív választ adva, a szocializmus fejlődésében kialakuló új, pozitív vonások felfedezésével, támogatásával, tudatosításával képes sikeresen megküzdeni a polgári filozófia, ideológia különböző formáival.